

3. óra: Fonológia 2: A magánhangzók

1. Elméleti bevezetés

Fonéma: a nyelv legkisebb, jelentésmegkülönböztető szerepet betöltő egysége.

Allofón: egy fonéma lehetséges kiejtési variánsai (szabad variáció vagy a környezet hatására).

Minimálpár: olyan szó pár, amely bizonyítja a két hang közötti különbségnek jelentésmegkülönböztető szerepe van, vagyis nem egy fonéma allofónjai. Például: magyar *tíz* vs. *tűz*; *kor* vs. *kór*.

A magánhangzók leírása *fonológiai jegyekkel*. A legfontosabbak (3 + 1 dimenzió):

- a nyelvhát magassága: felső – középső – alsó nyelvállású
- a nyelvhát helye a szájüregben: elöl képzett – hátul képzett
- a száj (ajkak) kerekítettsége: kerekített – kerekítetlen
- hosszúság: rövid – hosszú

Például a magyar magánhangzórendszer (× 2 a hosszúság miatt):

	Hátul képzett			Elöl képzett	
<i>Felső</i>	[u]			[ü]	[i]
<i>Középső</i>	[o]			[ö]	[e] [é]
<i>Alsó</i>	[ɒ]			[ā]	
	<i>kerekített</i>			<i>kerekítetlen</i>	<i>kerekített</i> <i>kerekítetlen</i>

Hangváltozások is ezen logika szerint: fokozatosság (egy lépésben csupán egy jegyet változtat meg egy hang). Ld. pl. askenázi hangrendszer: [o|ō] > ny. ask. [au]; magy. [aj]; lengyel [oj]; orosz [ö]; litván [ej].

2. A héber magánhangzórendszer szinkrón leírása

(NB: a schwa quiescens nem magánhangzó, hanem a magánhangzó hiányának a jelölése!)

	Hátul képzett			Elöl képzett	
<i>Felső</i>	[u]			[i]	
<i>Középső</i>	[o]			[ə ?]	[e]
<i>Alsó</i>	[a]				

- Nincsenek kerekített, elöl képzett magánhangzók, azaz a kerekítettség redundáns.
- Svá (ə) státusza bizonytalan (fonematikusan nincs svá?). IH: kontinuum svától, az [e]-n át az [é]-ig.
- A hosszúság nehéz kérdés: mely különbségek fonematikusak, és melyek allofónikusak?

BH: *félhangok* *rövid hangok* *közepesen hosszú* *extra hosszú*

ə

u

ū

ö

o (kamec katan) ↯

o

ō

ā

a

ā

ě

è

e

ē

i

ī

BH: Reális egy ennyire komplikált fonológiai rendszer? (Világ nyelveiben max. két hosszúság, nagyon ritkán három.) Vagy helyesírás + maszoréták (a kiejtés akusztikai finomságaira vonatkozó) preskriptív elvei?

IH: nincsenek hosszúságok (fonetikusán)!

Diftongusok (kettőshangzók) léte: nincsen, kivéve az askenázi kiejtést, ahol néha hosszú mgh > diftongus.

- a 'bayt' esete: akk. *bītum*, arámi, föníciai: *bet*, héber: *bajit* (de nem *bāyit*) constr.: *bét*.

3. A héber magánhangzórendszer kialakulása és fejlődése (NB: a > jel hangváltozást jelöl.)

Protosémi: *három hangból és két hosszúságból álló rendszer* [a/ ā], [i/ ī], [u/ ū].

Diftongusok eltűnése a proto-héberben (*monoftongizáció*): [ai] > [e]; [au] > [o]

Kánaáni hangtörvény (Ény-sémi-ből kánaáni nyelvek kialakulása során): [ā] > [o]

Középkor:

Askenázi magánhangzórendszer kialakulása (diftongizáció [diftongusok létrejötte], jegyek fokozatos változása):

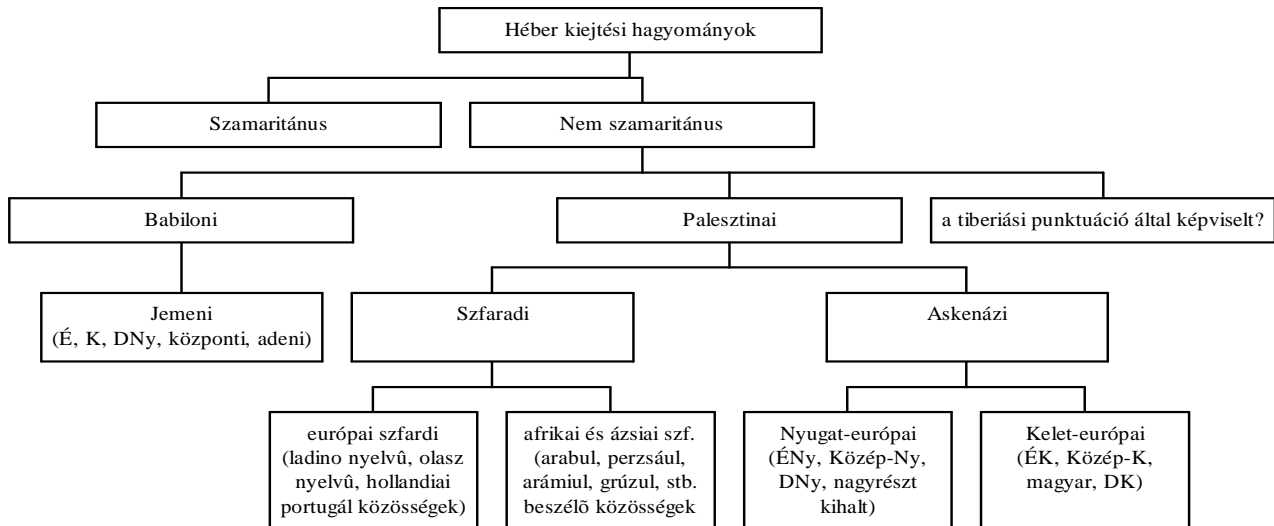
cholem: [o|ō] > ny. ask. [au]; magy. [aj]; lengyel [oj]; belorusz [öj]; litván [ej]

kamec: [ā] > sztenderd askenázi [o] > lengyel [u] (NB: többek szerint korábbi héber kiejtés [o] volt)

kubuc, suruk: [u|ū] > nyugati ask. [u] > magy. orth. [ü] > kelet magy. [ı] > lengyel [i]

céré: [ē] > sztenderd askenáz [ē] > lengyel-galíciai [aj]

Jemeni és más kiejtési hagyományok sajátosságai... ld. az EJ (*Pronunciations...*) táblázatát.

Modern héber: (csak az askenázi világból nézve látszik „szfardi” kiejtésnek!)

- Nincs hosszúságbeli különbség (pl. kamec = patach [a])
- Sva – szegol – céré: nehezen meghatározható kontinuum [e]
- Sva-t nem ejtik monomorfemikusan szó elején (kiv. tiltott mássalhangzó-kombinációkban)

4. Magánhangzóhoz kapcsolódó fonológiai folyamatok:

- A svá mikor ejtendő ki? Például szó elején:

BH iskolai és zsinagógai kiejtése: mindig

IH: csak nem engedélyezett szóeleji mássalhangzó-torlódások (pl. mt-), és nem-monomorfemikus esetben (prepozíció, piel prefixuma). Más nyelvekhez képest sok szóeleji mássalhangzó párt enged.

- Magánhangzó-váltások:

Pl. [o] ~ [u]: *yakum* ~ *vayakom* (csak BH), *kol-kulam*, *dov-dubim*
[i] ~ [e]: *yamšix* ~ *hamšex*, *yatxil* ~ *hatxel*

- Pótlónyúlás [i] → BH: [ē], IH: [e] (dages forte helyett, gutturálisok előtt):

lehikatev *'felírva lenni' *leherašem* 'feliratkozni'

lehikanes 'belépni' *lehehareg* 'megölve lenni'

diber 'beszélt' *berex* 'áldott'

mi-Budapešt 'Budapestről' *me-Hungariya* 'Magyarországról'

mi-Yugoszlaviya, *mi-Brazil* *me-Rusziya*, *me-Romaniya*

- Disszimiáció [„elhasznulás” egy szomszédos hasonló hang hatására]: [o] → [a], [i] / __ [o]

1. proto-sémi: *anāku* > proto-héber: *anoku* → BH: *anoki* (→ *ani*) 'én'

2. IH: *getto* → pl.: *gettaot* (ld. még *Maroko* → melléknév: *marokaj*, *marokajit* 'marokkói')

3. *tahor* 'tisztá' → *taharut* 'tisztaság' (→ *be-taharut* 'tisztán')

5. Hangsúly: Proto-héber: utolsó előtti szótagon volt. Az utolsó szótag (esetrag) lekopása miatt a héberben: utolsó szótagon. Szegolata-szavak és ragok (pl. fem. -et) esetén az utolsó előttin (utolsó szótag epentetikus). A hangsúly helyének jelentőségét bemutató minimálpárok:

óxel 'étel' *oxél* 'eszik'

bérex 'térd' *beréx* 'áldott' *bíra* 'sör' *birá* LBH: 'vár'; IH: 'főváros'

Javasolt irodalom: *Különböző kiejtési hagyományok:* lásd Encyclopaedia Judaica: Hebrew Grammar (vol. 8., p. 86) és Pronunciations of Hebrew (vol. 13, pp. 1139-1142).